

**ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО КОСМІЧНОГО ПРАВА****EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL SPACE LAW**

Солодовникова А.Д., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена одній з актуальних тем міжнародного права – космічному праву. Зазначається, що зараз космос розглядається не тільки як частина галактичної території, яка включає в себе небесні тіла і космічний простір. У статті розглянуто головні етапи виникнення космічного права, визначено його закріплення у міжнародних актах та нормативних актах України. З цього зроблено умовивід, що основні правові інститути космічного права було закріплено в п'яти міжнародних договорах ООН, які залишаються важливими для держав, які здійснюють дослідження та використовують космічний простір. Звернено увагу на сучасні проблемні питання. Описано Закон України «Про космічну діяльність», який був прийнятий у 1997 році Верховною Радою України. Зазначено, що даний Закон визначає загальні правові засади здійснення космічної діяльності в Україні та під юрисдикцією України поза її межами. Розповідається, що масив норм міжнародно-правового регулювання космічної діяльності включає також норми, які регламентують такі види діяльності: сприяння порятунку та поверненню космонавтів державі їхньої реєстрації; повернення об'єктів, що запущені в космічний простір; міжнародну відповідальність держав за шкоду, спричинену космічними об'єктами; використання ШСЗ для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення; дистанційне зондування Землі з космосу; використання ядерних джерел енергії в космосі тощо.

Також були розглянуті питання делімітації повітряного і космічного просторів та правового статусу космонавтів. Зокрема, вивчалось питання щодо врегулювання нормами міжнародного права положень, якими було б легалізовано наявність та відмежування відповідної категорії осіб від космонавтів, дано визначення їх як космічних туристів, регламентовано особливості правового статусу та загальні ознаки правового режиму їх діяльності. Описано ідею створення Всеосяжної Конвенції з космічного права. Наголошено, що вагомим значенням набуває пошук нових можливих напрямів та удосконалення наявних способів вирішення актуальних космічно-правових питань.

**Ключові слова:** міжнародне право, космічне право, космічний простір, делімітація, статус космонавта.

The article is devoted to one of the topical topics of international law - space law. It is noted that now space is considered not only as part of the galactic territory, which includes celestial bodies and outer space. The article deals with the main stages of the emergence of space law, defines its consolidation in the international acts and normative acts of Ukraine. This concludes that the major legal institutions of space law have been enshrined in five UN treaties, which remain important for states that conduct space exploration and exploitation. Certainly attention is paid to contemporary problematic issues. The Law of Ukraine "On Space Activity", which was adopted in 1997 by the Verkhovna Rada of Ukraine, is described. It is stated that this law defines the general legal principles of space activities in Ukraine and under the jurisdiction of Ukraine beyond its borders. It is stated that the set of norms of international legal regulation of space activity also includes such rules, which regulate: promotion of rescue and return of astronauts to the state of registration; return of objects launched into outer space; States' international liability for damage caused by space objects; the use of the GCC for international direct television broadcasting; remote sensing of Earth from space; the use of nuclear energy in space and the like.

The issues of space and space delimitation and the legal status of astronauts were also considered. Namely, the issue of regulation of international law provisions, which would legalize the presence and delimitation of the corresponding category of persons from astronauts, defined them as space tourists, the peculiarities of the legal status and general features of the legal regime of their activity are regulated. The idea of creating a Comprehensive Space Law Convention is described. It is emphasized that finding new possible directions and improving existing ways of solving topical space legal issues is of great importance.

**Key words:** international law, space law, outer space, delimitation, cosmonaut status.

**Постановка проблеми.** У ХХ столітті одним із основних досягнень людства був початок освоєння космосу. Сьогодні космос розглядається не тільки як частина галактичної території, яка включає в себе небесні тіла і космічний простір. Однак комплекс космічно-правових відносин, пов'язаних з дослідженням і використанням космічного простору та небесних тіл, також зазнає істотних змін. Тому досить вагомим значенням набуває пошук нових можливих напрямів та удосконалення наявних способів вирішення актуальних космічно-правових питань з метою забезпечення прогресивного розвитку міжнародного та національного космічного права.

**Аналіз досліджень даної проблеми.** Становленню та розвитку міжнародного космічного права у юридичній літературі присвячена певна увага науковців. Окремі аспекти цієї проблеми розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці у галузі міжнародного та національного космічного права, у інших галузях права, такі як А.Х. Абашидзе, І.П. Андрушко, Л.П. Ануфрієва, О.В. Беглий, К.А. Бекашев, Ю.С. Шемшученко та інші.

**Метою статті є** аналіз історії становлення та розвитку міжнародно-правового регулювання космічного права.

**Виклад основного матеріалу.** Початком космічної ери та поштовхом до виникнення міжнародного космічного права був запуск першого в світі штучного супутника Землі 4 жовтня 1957 року. Перші міжнародно-правові

норми космічного права мали звичаєво-правовий характер та ввібрали в себе такі основні принципи міжнародного права, як заборона загрози силою або її застосування, мирне вирішення суперечок, суверенна рівність тощо.

2 червня 1998 р Національна академія наук України, Російська академія наук, Національне космічне агентство України (нині це Державне космічне агентство) та Російське аерокосмічне агентство створили Міжнародний центр космічного права (МЦКП). Це був єдиний спеціалізований осередок космічно-правової науки на пострадянських теренах. У червні 2011 р. для підсилення наукового складника космічно-правового спрямування в структурі Інституту держави і права було створено самостійний відділ проблем космічного права, рік потому реорганізований у відділ проблем космічного та екологічного права.

Сьогодні космічно-правові дослідження фахівців Інституту широко відомі в світових професійних колах. Науковці Інституту беруть участь у міжнародних творчих колективах з підготовки наукових видань з міжнародного та національного космічного права, виступають з доповідями на світових аерокосмічних форумах, укладають договори про співпрацю з відповідними структурами зарубіжних країн, виступають міжнародними експертами Управління ООН з питань космосу та входять до складу делегації України в Комітеті ООН з питань мирного використання космічного права та його Юридичного підкомітету.

Нормативне закріплення відбувалося таким чином: основні принципи космічної діяльності було сформульовано в Декларації правових принципів, що регулюють діяльність держав із дослідження та використання космічного простору, прийнятій резолюцією 1962 р. (XVIII) 13 грудня 1963 р., а вже в 1967 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято та відкрито для підписання Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, Місяця та інших небесних тіл (далі — Договір про космос). У ньому отримали нормативне закріплення та певний розвиток принципи, раніше сформульовані в Декларації.

Протягом наступного десятиліття підвалини цієї галузі міжнародного права було практично сформовано ще чотири основними договорами ООН з питань космосу. Це такі документи, як Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення об'єктів, запущених у космічний простір (Угода про рятування) 1968 р., Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (Конвенція про відповідальність), 1972 р., Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (Конвенція про реєстрацію) 1975 р., Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (Угода про Місяць) 1979 р.

Таким чином, основні правові інститути космічного права було закріплено в п'яти міжнародних договорах ООН. Вони і сьогодні залишаються важливими для держав, які здійснюють дослідження та використовують космічний простір. Ці договори отримали назву «перша генерація міжнародного космічного права».

У 1997 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про космічну діяльність» [9]. Закон визначає загальні правові засади здійснення космічної діяльності в Україні та під юрисдикцією України поза її межами. Стаття 9 Закону закріплює заборони та обмеження у космічній діяльності. Отже, під час здійснення космічної діяльності в Україні забороняються такі дії: виведення на орбіту чи розміщення в космосі будь-яким чином ядерної зброї та всіх інших видів зброї масового знищення чи випробування такої зброї; використання космічної техніки як засобу впливу на довкілля для воєнних чи інших небезпечних для людства цілей; використання Місяця та інших небесних тіл для воєнних цілей; створення безпосередньої загрози життю та здоров'ю людей, заподіяння шкоди довкіллю; порушення міжнародних норм та стандартів щодо забруднення космічного простору; інші дії, пов'язані з космічною діяльністю, які не допускаються міжнародним правом.

Стаття 11 Закону [9] зазначає, що фінансування космічної діяльності з науковою та господарською метою у тих випадках, коли замовником робіт є держава, здійснюється на підставі Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України і передбачається в Державному бюджеті України окремим рядком.

Фінансування космічної діяльності в цілях оборони та безпеки України здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України за державним оборонним замовленням.

Космічна діяльність у межах окремого проекту, що призвела до людських жертв, значних матеріальних збитків або завдала значної шкоди довкіллю, може бути обмежена або заборонена відповідно до чинного законодавства України. Стаття 29 визначає відповідальність за порушення законодавства про космічну діяльність в Україні. Порушення законодавства про космічну діяльність в Україні має наслідком дисциплінарну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Отже, міжнародне космічне право — це сукупність спеціальних норм сучасного загального міжнародного права, що встановлюють міжнародно-правовий режим

космічного простору, Місяця та інших небесних тіл, а також регулюють взаємовідносини держав та відносини їх з міжнародними міжурядовими організаціями, а щодо останніх — ще й між собою у зв'язку з провадженням усіма ними діяльності з дослідження та використання цього простору.

Космічна діяльність не обмежується тільки сферою космосу. Також вона включає ті її види, які проводяться на поверхні Землі, але органічно пов'язані або із запуском космічних об'єктів, експлуатацією їх у космічному просторі та на небесних тілах, або з їх поверненням на Землю. Тому масив норм міжнародно-правового регулювання цієї діяльності включає також норми, які регламентують такі дії: сприяння порятунку та поверненню космонавтів державі їхньої реєстрації; повернення об'єктів, що запущені в космічний простір; міжнародну відповідальність держав за шкоду, спричинену космічними об'єктами; використання ШСЗ для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення; дистанційне зондування Землі з космосу; використання ядерних джерел енергії в космосі тощо.

Наразі через прискорення темпів науково-технічного прогресу у сфері космічної діяльності виникають нові види космічних відносин, які потребують правового регулювання.

Наприклад, важливим питанням є правова проблема делімітації повітряного і космічного просторів. Термін «делімітація» походить від латинського слова «delimitate» — розмежування, визначення меж. На доктринальному рівні під делімітацією повітряного і космічного просторів розуміють договірне визначення меж між повітряним і космічним просторами [1].

Існує два основних наукових підходи до міжнародно-правової проблеми делімітації повітряного і космічного просторів — функціональний і територіальний. Прихильники функціонального підходу вказують на відсутність потреби проведення розмежування повітряного і космічного просторів, оскільки з юридичного погляду космічний і повітряний простори вони вважають єдиним надземним простором, що не потребує делімітації. Їхні пропозиції зводяться до необхідності правової регламентації авіаційної та космічної діяльності. Інакше кажучи, космічно-правову проблему в надземному просторі пропонують вирішити шляхом юридичного розмежування видів господарювання — авіаційної та космічної діяльності — за критерієм функціонального призначення літального апарата (повітряне судно чи космічний апарат) [3].

Прихильники ж функціонального підходу також обґрунтовують вирішення зазначеного питання через визначення таких базових термінів міжнародного космічного права, як «космічний об'єкт» (пропозиція Франції, Бельгії) та «космічна діяльність» (що є офіційною пропозицією Чеської Республіки). Свого часу радянські вчені-юристи науки міжнародного космічного права Ф.М. Ковальов та І.І. Чепров пропонували вирішити досліджувану проблему шляхом визначення поняття «космічний політ» незалежно від того, де проходить межа між повітряним і космічним просторами [4].

Слід констатувати наявність теоретичної і практичної потреби визначення саме умовної межі між повітряним і космічним просторами. Наразі звичаєво-правове регулювання космічних делімітаційних відносин не має універсального характеру. Видається, що розв'язання проблеми делімітації повітряного і космічного просторів має відбуватися шляхом прийняття міжнародно-правової договірної норми на основі чітко вираженої згоди держав. Це потрібно здійснювати на підставі загальновизначаних принципів і норм міжнародного повітряного і космічного права, а також національного законодавства із забезпеченням суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держав. Безпосередньо юридичне оформлення космічних делімітаційних відносин можна виконати

в рамках майбутньої Всеосяжної Конвенції з космічного права, перетворивши звичайно-правову норму на договірну. Закріплення саме міжнародно-правової договірної норми щодо делімітації повітряного і космічного просторів сприятиме, зокрема, прогресивному розвитку міжнародного космічного права, а також забезпеченню належного міжнародного космічного правопорядку [3].

Особливе місце в галузі міжнародного права посідає питання щодо визначення правового статусу космонавтів [6]. Зокрема, треба звернути увагу на деякі розбіжності у термінології вищезазначених договорів. Проаналізувавши тексти англійських, французьких і іспанських версій міжнародних космічних договорів, можна встановити стійке використання терміна «астронавт», тоді як у текстах більшості пострадянських країн застосовується термін «космонавт» [1, с. 56]. Синонімічний, здавалося б, характер цих слів не є абсолютним, більш помітно це можна спостерігати в національних правових системах. Так, статус космонавта в пострадянських державах надається особі після здійснення нею космічного польоту, а в США статус аргонавта має особа, що лише тільки починає тренування з державної космічної програми. З огляду на це, наприклад, відповідно до національного українського законодавства єдиним українським космонавтом визнається Леонід Каденюк, водночас в міжнародних списках астронавтів у позиції «Україна» зазначені також прізвища Надії Адамчук-Чалюї та Ярослава Пустового [7, с. 474]. Неабияка алегоричність визнання у ст. 5 Договору про космос 1967 року космонавтів посланцями людства в космосі може сформувати хибну думку про те, що космонавти мають наднаціональний статус. Всупереч цьому стаття 8 Договору про космос [8] зазначає, що держава, до реєстру якої занесений об'єкт, запущений у космічний простір, зберігає юрисдикцію

і контроль над екіпажем цього об'єкта під час його перебування в цьому просторі або на будь-якому небесному тілі. Проте розуміння космонавтів як посланців людства в космосі може трактуватися через призму спеціальних положень, які передбачають обов'язковість надання космонавтам всілякої допомоги в разі аварії, лиха, вимушеної або ненавмисної посадки на іноземній території, відкритому морі та повернення їх додому.

Останнім часом в космос або на навколосезну космічну орбіту за власні кошти або інші приватні джерела відправляються особи, основною метою яких є розважальні або пізнавальні цілі. Однак у 1960–1970 рр., коли вироблялися основні положення міжнародного космічного права, про туризм зі зрозумілих причин не дуже замислювалися. Отже, наразі загострюється питання щодо врегулювання нормами міжнародного права положень, якими було легалізовано наявність та відмежування відповідної категорії осіб від космонавтів, дано визначення їх як космічних туристів, регламентовано особливості правового статусу та загальні ознаки правового режиму їх діяльності.

**Висновки.** Таким чином, розвиток міжнародного космічного права почався ще у ХХ столітті й триває досі. Була прийнята низка актів, які є важливими для держав, які здійснюють дослідження та використання космічного простору. Однак існує ідея необхідності розроблення Всеосяжної Конвенції з космічного права, яка не є новою. Вона вже неодноразово звучала в Юридичному підкомітеті Комітету ООН з космосу, в тому числі з боку делегації з України. Одним з напрямів кодифікаційних робіт буде встановлення уніфікованої космічно-правової термінології, яка забезпечить єдині вживання термінів всіма державами-учасниками. Однак дуже важливо у процесі таких робіт не втратити ті базові принципи, які сьогодні становлять підвалини міжнародного космічного права.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Словарь международного космического права / под ред. В.С. Верещетина. Москва : Междунар. отношения, 1992. С. 32–33.
2. Мовчан А.П., Ковалев Ф.Н., Чепров И.И. На пути к космическому праву. *Советское государство и право*. 1962. № 5. С. 143–145.
3. Шемшученко Ю.С., Семеняк В.В. Делімітація повітряного і космічного просторів: основні теоретичні проблеми та практика. *Вісник Національної академії наук України*. 2014. № 11. С. 18–25.
4. Мовчан А.П., Ковалев Ф.Н., Чепров И.И. На пути к космическому праву. *Советское государство и право*. 1962. № 5. С. 143–145.
5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12.12.1959 № 1472 г. (XIV) Международное сотрудничество в области использования космического пространства в мирных целях. URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/1472>.
6. Онищенко В.В. Деякі проблемні аспекти сучасного космічного права: правовий статус космонавта. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : збірник наукових статей за матеріалами II Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам'яті професорів М.В. Яновського і В.С. Семенова. Харків, 2016. 190 С.
7. Наумочкина К.М. Исследование правового статуса космонавтов и астронавтов. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2015. № 2. С. 174–176.
8. Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р. URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/995\\_480](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/995_480).
9. Про космічну діяльність : Закон України від 1997р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 1. Ст. 2.